

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 54., BR. 2., 41.–80., ZAGREB, travanj 2007.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

HRVATSKI JEZIK

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Hrvatski jezik i južnoslavenski jezici

Hrvatski jezik¹ pripada skupini južnoslavenskih jezika. Hrvatskim se jezikom služe Hrvati u svojim zajednicama. Na prostoru između Soče i Jadranskoga mora na zapadu te Crnoga mora na istoku nastalo je nekoliko dobro definiranih područja (area) kulturne, političke, gospodarske itd. konvergencije oko pojedinih centripetalnih središta (Ljubljana, Zagreb, Sarajevo, Beograd, Podgorica, Skopje, Sofija), koja odgovaraju teritorijima različitih južnoslavenskih naroda i jezika (slovenskoga, hrvatskoga, bošnjačkoga, srpskoga, crnogorskoga, makedonskoga, bugarskoga), a njihova je homogenost također, među ostalim, poduprta kolektivnom sviješću zajednica o kojima je ovdje riječ. Dok su granice među srodnim skupinama mjesnih govora obično blage i ne uvijek izrazite, prostori standardnih jezika u načelu se, osim kada je riječ o jezicima nacionalnih manjina, jasno ocrtavaju. Slovenski, makedonski i bugarski standardni jezik izgrađeni su svaki na svojoj vlastitoj dijalektnoj osnovici, a hrvatski, bošnjački i srpski standardni jezik, zapravo i crnogorski,

¹ Tekst Hrvatski jezik prihvaćen je u Razredu za filološke znanosti 15. siječnja 2007. i dostavljen Predsjedništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koje ga je jednoglasno prihvatilo na sjednici od 24. siječnja 2007.

imaju iz raznih razloga, odabranu prema posebnim vlastitim različitim razlozima i u razna doba, novoštokavsku dijalekatnu osnovicu s određenim povijesno-dijalektološkim razlikama kojih su govornici uglavnom svjesni. Razlika u civilizacijskoj nadgradnji standarda među njima je često veća nego među standardnim jezicima sa samo srodnim dijalekatnim osnovicama.

Granica između hrvatskoga i slovenskoga nastala je duž jedne od najstarijih i najpostojanijih etničkih i političkih granica u Europi. Granica između hrvatskoga i mađarskoga duž rijeka Mure i Drave također je stara i u jezičnom pogledu vrlo jasna, bez obzira na to što stanovnika mađarskoga jezika i danas ima i na teritoriju Hrvatske i što brojna hrvatska jezična manjina živi na području Mađarske. Naprotiv, granica između hrvatskoga i srpskoga – koja se nerijetko dovodi u pitanje – nastala je uzduž crte koja je od god. 395. dijelila Zapadno Rimsko Carstvo od Istočnoga Rimskoga Carstva (crta Beograd – Kotor, koja ide približno usporedno s tokom rijeke Drine) te, od srednjega vijeka dijeli različite hrvatske i bosanske formacije na jednoj strani od crnogorskih i srpskih na drugoj. Zbog niza masovnih premještanja stanovništva prema sjeverozapadu, kao posljedice osmanlijskih nadiranja, ta je granica tijekom vremena postala prilično neodređena.

Hrvatska narječja

Hrvatski jezik poznaje tri skupine dijalekata ili tri narječja koja se označuju prema obliku upitne zamjenice koja znači lat. *quid*, franc. *quoi*, njem. *was*. Čakavsko narječje (upitna zamjenica *ča*) zahvaća krajnji zapad i sjeverozapad hrvatskoga jezičnog prostora: Istru, dio Hrvatskoga primorja, Like i Pokupja, jadranske otoke od Visa, Lastova i Korčule prema sjeverozapadu te zapadni dio poluotoka Pelješca, jadransku obalu od okolice Zadra danas do okolice Splita, a u prošlosti i južnije. Čakavski predstavlja periferan i arhaičan jezični tip, a na tom se narječju najranije razvila pismenost i književnost na hrvatskom jeziku. Kajkavsko narječje (upitna zamjenica *kaj*) na sjeverozapadu hrvatskoga nacionalnog prostora, uglavnom u zagrebačkoj regiji, pokazuje neke sličnosti sa slovenskim. Štokavsko narječje (upitna zamjenica *što*) u Slavoniji, u južnoj Dalmaciji te u zaleđu središnje i sjeverne Dalmacije, u Lici, na Kordunu i Banovini te u Bosni i Hercegovini, poznaje tri osnovna varijeteta koja se nazivaju prema odgovarajućim realizacijama samoglasnika *jat* (ě) iz praslavenskoga: jekavski (pisano *svijet*, *riječ*, *mjesto*, *vjera*), ikavski (*svit*, *rič*, *misto*, *vira*) i ekavski (*svet*, *reč*, *mesto*, *vera*). Treba istaknuti da, tradicionalno, čakavskim i kajkavskim govore isključivo Hrvati, da ikavskim štokavskim govore samo Hrvati i dio muslimana (danas Bošnjaka) u Bosni i Hercegovini (uz sasvim neznatan broj sekundarno ikavskih Srba), a da ijekavski štokavski govori dio Hrvata osobito na jugu hrvatskoga jezičnog prostora i u sjevernoj i sjeveroistočnoj Bosni te sporadično na ostalim dijelovima štokavskoga prostora, zatim dio Bošnjaka, Crnogorci te Srbi uglavnom izvan teritorija Republike Srbije, dok ekavski štokavski, uz iznimku

priličnoga broja Hrvata štokavaca na sjevernoj i istočnoj periferiji, govore gotovo isključivo Srbi. Valja istaknuti da izvorno Hrvati ne govore torlačkim narječjem, koje je tipično jugoistočno srpsko, a neke brojčano slabe hrvatske katoličke jezične enklave u Rumunjskoj te u nekoliko sela na Kosovu (danas u znatnu postotku u Hrvatskoj, donekle i u Bugarskoj) očito su naknadno prihvatile torlački govorni tip od okolnoga srpskog stanovništva jugozapadne Rumunjske odnosno Kosova.

Čak i onda kada su stilizirani na bliskim novoštokavskim osnovama, standardni jezici pojedinih južnoslavenskih naroda oblikovali su se u različitom i kulturnom, i književnom, i jezičnom (dijalekatnom) okružju.

Povijest hrvatskoga književnog jezika

Počeci i kontekst

Nakon evangelizacije (koja je bila dovršena više ili manje u VIII. i IX. stoljeću) Hrvati su prihvatili latinski kao pisani jezik i jezik institucija. Malo po malo latinski će, kao i drugdje u katoličkoj Europi, postati i jedan od književnih jezika Hrvata na kojem će oni, od srednjega vijeka do XIX. st., proizvesti znatan broj književnih i znanstvenih djela. Hrvati će biti posljednji europski narod koji će napustiti uporabu latinskoga kao službenog jezika države (1847.). Međutim, oni se u srednjem vijeku služe još jednim književnim jezikom, starocrkvenoslavenskim. Najstariji su sačuvani tekstovi na tom jeziku iz XI. stoljeća, ali povijesna vrela svjedoče da su se Hrvati njime služili u X., a vjerojatno i u IX. stoljeću. Na tom su jeziku ostvarivani tekstovi različite namjene, najčešće liturgijski.

Crkvenoslavenski se na hrvatskom tlu bilježio glagoljicom i upravo na hrvatskim tekstovima XI. i XII. stoljeća možemo pratiti prijelaz tzv. oble u tzv. uglatu glagoljicu na kojoj će se potom razviti bogata i funkcionalno raznolika hrvatska glagoljična tradicija. Prijelaznim tipom glagoljice i hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom ostvarena je i *Bašćanska ploča*, kameni spomenik napisan oko godine 1100. Taj tekst, koji se sačuvao u Jurandvoru na otoku Krku, tradicionalno se drži početkom hrvatske pismenosti iako od njega ima starijih glagoljičnih epigrafa (*Plominski natpis*, *Valunska ploča*, *Krčki natpis*) koji su, međutim, tekstovno primjetno siromašniji. Hrvati su bili jedini katolički narod u Europi koji je, od papa, izrijeком ili prešutno, dobio pravo u bogoslužju upotrebljavati svoj jezik i svoje vlastito pismo.

U tekstove pisane crkvenoslavenskim jezikom počele su ulaziti značajke hrvatskih idioma, uglavnom na glasovnoj razini, pa se razvila hrvatska redakcija toga jezika, kojom su pisani, najčešće, liturgijski tekstovi. S druge strane, u beletrističkim je tekstovima došlo do znatnijega ulaska prvo čakavskih pa kajkavskih značajki na svim jezičnim razinama i njihova miješanja sa crkvenoslavenskima: bio je to pokušaj oblikovanja šire prihvatljivoga književnojezičnoga idioma koji se u XV.

stoljeću počeo širiti funkcionalno i teritorijalno, ali su već u XVI. stoljeću prevladale drukčije koncepcije oblikovanja hrvatskoga književnoga jezika. Pravni glagoljični tekstovi pisani su pretežito hrvatskim jezikom s više ili manje crkvenoslavenskih značajki. U tekstovima koji nisu imali izrazito bogoslužni karakter, u XIV. i XV. stoljeću počeo se razvijati pisani (književni) oblik čakavskoga.

U Dalmaciji i Dubrovniku, te u Bosni i Slavoniji (od XII. stoljeća) tekstovi na pučkom jeziku bilježili su se s pomoću posebnoga oblika ćirilice koja se nazivala *bosančica*, a u spomenicima i *arvacko pismo* i slično. Već od XIV. stoljeća počinju se za bilježenje hrvatskih tekstova upotrebljavati i latinska slova, a njihova će uporaba s vremenom prevladati nad drugim tipovima pisama. Hrvati su, dakle, upotrebljavali tri jezika (latinski, crkvenoslavenski hrvatske redakcije i hrvatski) i tri pisma (glagoljicu, ćirilicu i latinicu). Prvi tekstovi ostvareni hrvatskim jezikom i latiničkim pismom potječu iz XIV. stoljeća, a u XV. i pogotovu u XVI. stoljeću na njemu će se razviti respektabilna književnost. Po tropismenosti i trojezičnosti svoje pisane i književne tradicije Hrvati se razlikuju od svih drugih ne samo južnoslavenskih nego i europskih naroda.

Novi vijek

U XV. i XVI. stoljeću razvija se također i književni oblik štokavskoga (već od kraja XV. stoljeća u Dubrovniku, u XVII. stoljeću u Bosni i u Slavoniji), a potkraj XVI. i početkom XVII. stoljeća nastao je također i književni jezik s kajkavskom osnovicom. U hrvatskim krajevima pod mletačkom vladavinom mnogi Hrvati, uz hrvatski i latinski, služili su se i talijanskim kao poslovnim (tehničkim) pa i književnim jezikom. Pokušaji stvaranja jedinstvenoga pisanog (književnog) jezika za sve Hrvate, bilo odabirom štokavskoga narječja (kao npr. kod čakavca Bartola Kašića) bilo, rjeđe, miješanjem triju narječja (unutar Ozaljskoga kruga), u Hrvatskoj su bili izrazito na djelu već od XVII. stoljeća. No valja naglasiti da je vrlo rano između književnih jezika na različitim dijalekatnim osnovicama postojala redovita i snažna protočnost pa se može govoriti o književnom jeziku stiliziranome prema različitim dijalektnim modelima. Osim u sjeverozapadnom dijelu civilne Hrvatske gdje je opstao književni jezik na kajkavskoj osnovici, u štokavskim i čakavskim krajevima već u XVIII. stoljeću prevladala je uporaba pisanoga jezika stiliziranoga na novoštokavskoj osnovici. Istom 1830-ih godina *ilirski pokret*, ili hrvatski narodni preporod, uspjeh će proširiti, za Hrvate na ukupnosti nacionalnoga prostora, jedan i manje ili više jedinstven (unificiran; književni) jezik, prilagođen ješkavskoj štokavskoj osnovici. Grafijska djelatnost Ljudevita Gaja položila je osnove za jedinstveni hrvatski slovoпись. Krug oko Gaja počeo je i na kajkavskom području uvoditi u uporabu književni i pisani jezik koji je već bio stiliziran na arhaičnoj novoštokavštini (*Disertacija* Janka Draškovića iz 1832.), a *Danica* već od 1836. prelazi na takav jezik. Dne 2. svibnja 1843. Ivan Kukuljević Sakcinski održao je u Hrvatskome

saboru prvi govor na hrvatskom jeziku zahtijevajući da se on uvede kao službeni („diplomatički“) jezik u škole i urede u Hrvatskoj. Nakon njegova govora u Saboru 23. listopada 1847., u kojem je ponovio isti zahtjev, Hrvatski je sabor uveo hrvatski jezik kao „diplomatički i službovni“, i tako je Hrvatska bila posljednja zemlja u Europi koja je napustila latinski kao službeni jezik i jezik državne uprave. Iako su ilirci poznavali Karadžićev projekt srpskoga jezika na novoštokavskoj osnovici, pa ga i cijenili, uvođenje jedinstvenoga književnog jezika za sve Hrvate stiliziranog na novoštokavskoj osnovici rezultat je dugotrajnih nastojanja u različitim hrvatskim zemljama u nekoliko prethodnih stoljeća i u prvim desetljećima XIX. stoljeća, a ne rezultat preuzimanja Karadžićeva modela.

Sredina i druga polovica XIX. stoljeća

Zbog razloga političkoga reda (prijetnje germanizacije i mađarizacije, a u to doba i talijanizacije), nekoliko hrvatskih intelektualaca, kao privatnih osoba, koji su se u Beču našli posve drugim poslom (izradba službenoga upravnog nazivlja za Hrvatsku te za Vojvodinu), sastalo se u Beču (1850.) ne bi li razvidjelo mogućnost stvaranja zajedničkoga jezika za sve južne Slavene (točnije: ponajprije Hrvate i Srbe). Kao predstavnik vojvođanskih Srba u Beču je mogao biti Đuro Daničić, ali Vuk S. Karadžić posve sigurno nije bio službeni predstavnik ni Srbije ni Vojvodine (prije predstavnik kakve kancelarije bečkoga dvora), kao što uostalom Slovenac Franjo Miklošič nije bio predstavnik ni Srba ni Hrvata. Iako se nerijetko krivo navodi drugačije, sastanku nije nazočio Ljudevit Gaj. Nekoliko hrvatskih i srpskih jezikoslovaca i ljudi od pera, radi zajedničke jezične politike na ukupnom prostoru Hrvata i Srba, potpisalo je „pismo namjere“ kaneći uzeti za osnovicu zajedničkoga književnog jezika ijekavski štokavski. Kako za takav dogovor nije bilo službenih osnova, on među ostalim ni u Hrvatskoj ni u Srbiji (pa tako ni u Vojvodini) nije zbog toga mogao biti primijenjen, pa su se hrvatski i srpski standardni jezik i dalje razvijali usporedno. Srbi su tijekom prethodnih pet ili šest desetljeća već bili uglavnom prihvatili ekavski oblik novoštokavskoga (dakle protivno „pismu namjere“ u Beču), oni su inzistirali na folklornim, pučkim uzorima književnoga jezika. Za razliku od njih, Hrvati su pri procesu standardizacije već znatno prije bili definitivno prihvatili jekavski oblik štokavskoga, a jezične su obrasce i leksičku građu obilno crpli iz svoje višestoljetne trodijalektne i većim dijelom urbane pisane tradicije. No „dogovor“ je savršeno odgovarao onodobnim austro-njemačkim, a ubrzo i austro-mađarskim aspiracijama za prodor prema istoku (*Drang nach Osten*; N. B. ukupnu politiku Srbije sve do 1903. uglavnom je kontrolirala Austrija).

Iako je u nekoliko navrata već između 1810. i 1854. bilo više sličnih neuspjelih pojedinačnih pokušaja, godine 1866.–1867. pojavilo se hibridno ime toga hipotetičkoga jezika koji su tek nastojali izgraditi (tzv. *lingua serbo-croata*). Iako je Vatroslav Jagić u prvom broju *Književnika* 1864. objavio raspravu *Naš pravopis*,

u kojoj je iznio argumente za pojedine teze tzv. Književnoga dogovora, a tim je programatskim člankom utro put skorim edicijama JAZU, u Hrvatskoj će gotovo do kraja stoljeća „dogovor“ ne samo ostati mrtvo slovo na papiru (o njem su se osim Ljudevita Gaja kritički izjasnili mnogi hrvatski javni i kulturni djelatnici), nego ga se ni hrvatski potpisnici „pisma namjere“ nisu držali, ili su ga se odrekli. Taj će sporazum u Hrvatskoj nastojati nametnuti (kao i sastavljene nazive jezika: srpsko-hrvatski, srpskohrvatski, hrvatsko-srpski, hrvatski ili srpski itd.) različiti mađarofilski ili austrofilski režimi. Potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća djelovanjem hrvatskih mađaronskih „vukovaca“ (jezikoslovci Tomo Maretić, Franjo Iveković i dr., donekle i pravopisci Ivan Broz i Dragutin Boranić i dr.) hrvatski je standardni jezik bio službeno normiran i dobio je u glavnim crtama onaj oblik kakav ima danas. Iako su ga oni znatno približili standardnom srpskom jeziku, posve samostalan njegov razvitak ranijih desetljeća i stoljeća omogućio mu je da, unatoč sustavnim nastojanjima da se podvede pod načela „Bečkoga dogovora“, ostane jasno prepoznatljiv kao poseban standardni jezik, ne samo s posebnim dobro razrađenim strukovnim nazivljem i civilizacijskim rječnikom nego i s nizom osobito statistički jasno izraženih gramatičkih osobitosti (uključujući i sintaktičke).

XX. stoljeće

U Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji (1918.–1941.) te u socijalističkoj Jugoslaviji (1945.–1990.) Hrvatima se nastojao nametnuti jezik lišen svake značajke koja bi mogla podsjećati na posebnu jezičnu tradiciju i posebne norme (još apsurdniji je bio karadžorđevićevski srpsko-hrvatsko-slovenački jezični projekt, u kojem je od hrvatskih razlikovnih značajki ostajalo vrlo malo, od slovenskih pak baš ništa). Bez obzira na to što je ta unitaristička koncepcija jezika u karadžorđevićevskoj Jugoslaviji bila nametana u školama i u državnoj upravi, u djelatnostima izvan tih okvira ustrajalo se na očuvanju hrvatske jezične posebnosti. Ipak je tijekom 20-ak godina unitarne države gotovo bilo izbrisano tradicionalno hrvatsko nazivlje, posebice upravno-pravno, vojno i političko. Kada je 1939. unutar Kraljevine Jugoslavije bila stvorena, kao autonomna politička jedinica, Banovina Hrvatska, jedna od prvih njezinih uredbi bila je ona o vraćanju u uporabu Boranićeva (Broz-Boranićeva) pravopisa koji će ostati u pretežnoj uporabi idućih dvadestak godina (prihvatio ga je ZAVNOH u Topuskom). No stabilizaciji jezičnoga stanja naravno da nije pridonijelo, pored ostalih nasilja, ni jezično nasilje u marionetskoj NDH. Mimo mjerodavnih institucija, štoviše i protiv volje prvih hrvatskih lingvista toga doba, državni je vrh donio, od sredine do kraja rata (1942., 1944.) odredbe o jeziku i pravopisu koje nisu imale izgleda na uspjeh (te se mjere, dakako, nisu provodile na oslobođenom teritoriju).

Zbog svega toga bile su razumne odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a u skladu s kojima se hrvatskomu jeziku (1943., 1944.) osigurao status službenoga jezika i jezika javne uporabe u Hrvatskoj (i to pod nazivom hrvatski jezik), bez obzira na to što

se istodobno „zaboravilo“ upozoriti da bi trebalo vratiti barem dio tradicionalnoga hrvatskoga strukovnog nazivlja koje je u prethodnom razdoblju bilo iz uporabe istjerano ili istisnuto. Iako je 1951. Dragutin Boranić objavio *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, do godine 1960. u službenoj je uporabi u Hrvatskoj ponovno uglavnom bio hrvatski jezik, pod svojim nacionalnim nazivom, bez obzira na to što jezik nije bio prva briga komunističkim vlastima.

No u nadmetanju za vlast, početkom 1950-ih na jugoslavenskoj su razini prevladale snage koje su ponovno u Hrvatskoj željele voditi jezičnu politiku kakva se vodila u predratnoj Jugoslaviji, ali ovaj put komunističkom frazeologijom. Unitarističkim političkim pritiskom nekolicina istaknutih hrvatskih jezikoslovaca bila je prisiljena, na sastanku srpskih i hrvatskih jezikoslovaca i književnika 1954., potpisati tzv. „Novosadski dogovor o jeziku“ (zapravo diktat) kojim je za Srbe, Hrvate i Crnogorce (Bošnjaci tada još nisu bili priznati kao poseban narod) trebalo, od tada, voditi jedinstvenu jezičnu politiku, naziv jezika obvezatno je trebao na prostoru četiriju republika biti dvočlan, srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski, trebalo je izraditi zajednički pravopis i ujednačiti strukovno nazivlje. Novi pravopis izišao je godine 1960. i time je ubrzo bila istisnuta hrvatska Broz-Boranićeva tradicija. Već tijekom 1950-ih časopis *Krugovi* pisao je protiv zabrane narodnih izraza *siječanj*, *veljača* itd. na radijskoj postaji *Zagreb*, a nakon 1960. bio je pojačan pritisak na škole, medije i državnu upravu te je došlo do zabranjivanja i sustavnoga potiskivanja tzv. kroatizama, odnosno svih hrvatskih razlikovnih značajki. Istodobno dok je u hrvatski, preko srpskoga nazivlja, prisilno bio unošen golem broj suvremenih rusizama, digla se hajka, primjerice, na stari hrvatski rusizam *točka*, koji je bio zamjenjivan ne samo kao pravopisni nazivak nego su, u ime „jezične čistoće“ (zato što je riječ o rusizmu), iz uporabe bile istjerivane i sve njegove izvedenice u općem jeziku (*točan*, *netočan*, *točnost*,...) i zamjenjivane odgovarajućim srpskim likovima (*tačan*, *netačan*, *tačnost*,...).

Osobito nakon smjene dotadašnjega potpredsjednika države kao i ministra unutarnjih poslova 1966., s naznakama popuštanja političkih pritisaka, oslobodilo se u hrvatskoj javnosti veliko nezadovoljstvo takvim postupcima pa je 1967. bila objavljena *Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskoga književnog jezika*, a Matrica hrvatska (kao supotpisnica tzv. „Novosadskoga dogovora“) odrekla se 1971. Novosadskoga dogovora i jezičnih rješenja iz Novoga Sada, uključujući i *Pravopis* iz 1960. Iako je to dovelo do žestokoga progona pojedinaca i institucija, uključujući i uhićenja, od tada se pritisak na hrvatski jezik postupno smanjivao, a novosadski se pravopis u Hrvatskoj više nije provodio rigorozno (valja znati da je *Deklaracija* bila objavljena uz znanje i prešutno odobrenje nekih od najviših hrvatskih partijskih i državnih kadrova). Združenim djelovanjem velikoga broja kulturnih i javnih radnika, školskoga sustava i, posebice, glavnine ljudi iz medija, u uporabu je vrlo brzo bio vraćen znatan dio netom potisnutoga hrvatskoga jezičnog blaga. Zahvaljujući

tomu, hrvatski je jezik očuvao vlastiti leksik u velikome broju područja (medicina i pravo, kemija i različite tehnike, biologija i pomorstvo, kuhinja i odijevanje itd.). Također je očuvao neke svoje sintaktičke značajke, drukčiju uporabnu frekvenciju pojedinih gramatičkih oblika nego neki drugi južnoslavenski idiomi, sklonost za kovanice umjesto posuđenica. Pri posuđivanju, hrvatski je standardizirani jezik već od XIX. stoljeća najradije preuzimao iz češkoga, a u razgovornome i regionalnom liku jezika uglavnom iz drugih jezika u doticaju. Istodobno, hrvatski standardni jezik pokazuje znatnu suzdržanost prema najvećemu broju turcizama te prema gotovo svim balkanskim sintaktičkim i frazeološkim značajkama. Nakon *Deklaracije* 1967. hrvatski je jezik ponovno počeo slijediti vlastiti smjer jezičnoga razvitka, a njegovi ga govornici od tada, gotovo isključivo, označuju nazivom hrvatski jezik, iako je ustavnim rješenjima iz 1970-ih (amandmani iz 1971. i Ustav iz 1974.) bio uveden kao službeni naziv „hrvatski književni jezik koji narod naziva hrvatski ili srpski jezik“ (takvu je formulaciju bio potvrdio i Sabor SR Hrvatske u lipnju 1989.). Po Ustavu Republike Hrvatske od 22. XII. 1990., danas je službeni naziv jezika jedino *hrvatski jezik*.

Standardni jezik

Standardni (književni, opći) idiom hrvatskoga jezika zajednički je jezični izraz svih Hrvata. Kako standardni jezici Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba imaju, uz manje razlike i otklone, uglavnom zajedničku novoštokavsku dijalekatnu osnovicu, a to znači glasovlje, gramatički sustav i osnovni rječnik, među govornicima tih standardnih jezika moguć je visok stupanj uglavnom kvalitetnog sporazumijevanja (osobito uz odgovarajuće pripreme i sustavno učenje), ali treba naglasiti da mnoge elemente jednoga standardnog jezika redovito nije moguće upotrebljavati u drugome; nijedan od aktivnih korisnika tih standardnih jezika nije, bez dugotrajnih i složenih prethodnih priprema, sposoban proizvoditi ni govorne, ni pisane posve prihvatljive tekstove na nekom od drugih novoštokavskih standardnih jezika koji bi bili autentični, odnosno takve tekstove koje bi prihvaćali izvorni njihovi korisnici. Osim toga hrvatski standardni jezik pokazuje znatne razlike prema bliskim standardnim jezicima u tzv. civilizacijsko-jezičnoj nadgradnji (tj. u strukovnom nazivlju, kulturološkom i civilizacijskom nazivlju, frazeologiji i višoj sintaksi, u intelektualnome rječniku, pojedinostima norme itd.).

Dok su jezici poput engleskoga, španjolskoga, portugalskoga, francuskoga i sl. širenjem jednoga osnovnoga jezičnoga tipa sa središnjega polazišnog prostora razvili posebne realizacijske oblike, osobito u doba kolonijalnoga širenja (pa je moguće govoriti o policentričnim standardnim jezicima i o varijantama standardnih jezika), potrebno je naglasiti da nikada nije postojala ni posve jedinstvena novoštokavska osnovica južnoslavenskih standardnih jezika ni početni zajednički standardni jezik na novoštokavskoj osnovi koji bi se zatim, na pojedinim područjima, samostalno

nastavio razvijati. Zato se u slučaju nekih južnoslavenskih standardnih jezika (hrvatski, srpski itd.) ne može govoriti o policentričnom jeziku. Elementi jednoga od tih standardnih jezika redovito se ne mogu upotrebljavati u drugome, čak ni onda kada su razumljivi. Razmjerno visok stupanj međusobnoga razumijevanja među govornicima tih jezika može za sve njih biti samo prednost, ali svaki govornik hrvatskoga jezika nepogrješivo prepoznaje govori li ili ne govori njegov sugovornik hrvatskim jezikom.

Ustroj

Hrvatski standardni jezik danas se bilježi prilagođenim latiničnim sustavom slova (slova s dijakritičkim znakovima *č, ć, đ, š, ž*, dvoslovi s posebnom glasovnom vrijednosti *lj, nj, dž*). Kratki i odgovarajući dugi vokali (njih po pet) izgovaraju se s približno jednakim stupnjem otvorenosti, i pod naglaskom i u nenaglašenu položaju. Za hrvatski je karakteristično slogotvorno /r/, koje se kombinira s istim prozodij-skim značajkama kao i vokali. Za realizaciju refleksa praslavenskoga dugoga *jata* karakterističan je, osim kadšto u stihovima, jednosložan (diftonški) izgovor [ie]. U konsonantizmu je karakteristična razlika između piskavih (*c, s, z*), šuštavih alveopalatalnih (*č, dž, š, ž*) i šuštavih mediopalatalnih (*ć, đ*). U zanaglasnim slogovima vokali mogu biti dugi ili kratki, iako postoji jaka tendencija da se u tom položaju, na velikom dijelu prostora, vokalna kvantiteta zbog slabe funkcionalne opterećenosti reducira. Pod naglaskom se kako kratki tako i dugi vokali mogu kombinirati ili sa silaznom ili s uzlaznom intonacijom riječi (četiri melodijska naglasaka: kratki silazni i kratki uzlazni, dugi silazni i dugi uzlazni). Sva četiri naglasaka mogu biti u opreci (opoziciji) samo na početnim slogovima; na jednosložnim riječima moguća je samo silazna intonacija riječi (dakle samo opreka između kratkih i dugih vokala), a u unutarnjim slogovima mogu dolaziti samo uzlazne intonacije riječi (ponovno, dakle, samo opreka između dugih i kratkih vokala); naglasci na posljednjim slogovima nisu karakteristični za standardni jezik iako su česti u razgovornome liku jezika.

U morfologiji je u nekim deklinacijskim tipovima tzv. dugih oblika pridjeva vidljiva težnja za očuvanjem tradicionalne hrvatske razlike između dativa i lokativa, kao i razlike između neodređenih (kratkih) i određenih (dugih) oblika pridjeva u odgovarajućim funkcijama, razlike između triju stupnjeva demonstrativnosti (*ovaj ~ taj ~ onaj; ovdje ~ tu ~ ondje* itd.); za priloge je važno razlikovanje mjesta (odvijanja), smjera i cilja (*gdje ~ kuda ~ kamo; ovdje ~ ovuda ~ ovamo* itd.). Glagoli dosljedno razlikuju vid (svršenost: *svršeno ~ nesvršeno*; gotovost: *prezent ~ perfekt*); stilski imperfekt i aorist. Glagolskim se oblicima izražava sadašnje, prošlo i buduće vrijeme; načini su indikativ, imperativ i kondicional. Za sintaksu je karakteristična tzv. srednjoeuropska uporaba infinitiva, dok zamjenjivanje infinitiva zavisnom rečenicom (tzv. konstrukcija *da* s prezentom) dolazi statistički znatno rjeđe, te uglavnom u stilskoj uporabi. Tradicionalno, hrvatski standardni jezik rijetko rabi pasiv.

Kako su se Hrvati razvijali pretežno u srednjoeuropskom i mediteranskom kulturnom krugu, svojstven im je specifičan civilizacijski i kulturni rječnik (vjerski život, svakodnevni život u kući i obitelji, odnosi u tradicionalnom društvu, kulinarnstvo, obrti i zemljoradnja, posebice pomorstvo i ribarstvo itd., frazeologija). U skladu s pripadnošću srednjoeuropskomu civilizacijskom krugu hrvatski u bogaćenju vokabulara, osobito strukovnih naziva, radije se služi tvorbom s pomoću vlastitih tvorbenih sredstava (pa makar i prema stranim uzorima: kovanice) nego posuđivanjem. Kada je hrvatski standardni jezik posuđivao riječi, posuđivao je najčešće iz češkoga, a koliko je to bilo moguće, izbjegavao je, za razliku od većine hrvatskih pučkih govora, posuđivanje iz njemačkoga, talijanskoga, mađarskoga i turskoga, ili je odatle posuđivao samo iznimno.

Zbog svega toga u većine Hrvata postoji razvijena svijest da standardni jezik nije jednak svakodnevnomu govornomu i razgovornomu jeziku, da nije istovjetan ni s jednim narječjem ili govorom nekoga narječja, nego da je rezultat djelovanja mnogobrojnih jezičnih i kulturnopovijesnih silnica te dugotrajna razvoja na hrvatskome jezičnom prostoru. Odatle i svijest većine Hrvata da se standardni jezik treba sustavno učiti.

U Zagrebu 15. siječnja 2007.

ODNOS JEZIKOSLOVACA I STRUČNJAKA U STVARANJU NAZIVLJA¹

Igor Čatić

Uvrijeme svekolikih dramatičnih promjena i sniženja svih kriterija, raspravljati o nazivlju sve je teže. Veliki se broj hrvatskih znanstvenika, novinara i posljedično političara pomirilo s postojećim stanjem, sve vrvi tudicama, pretežno s američko-engleskoga govornog područja.

Čini se da i jezikoslovci ne pridonose uvijek poboljšanju stanja. Nepotrebno inzistiraju na nekim stavovima kojih se i sami ne drže, odnosno nisu uvijek spremni prihvatiti razumne razloge stručnjaka.² O čemu je riječ pokazat ću na primjeru nemogućnosti da naziv *složen* zamijeni potrebne razlikovne riječi *komplíciran* i *kompleksan*. Drugačije rečeno, može li naziv *složeno* pokriti dva značenja.

¹ Tekst je napisan u okviru istraživanja za potrebe projekta „Primjena sustavnosne teorije u raščlambi opće tehnike“ koji novčano podupire Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Zahvaljujemo na potpori.

² Stručnjak je osoba koja se bavi određenim područjem djelovanja. U ovom kontekstu, svi su ostali spomenuti također stručnjaci, ali ne na tim područjima.